

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію **Карівця Ігоря Володимировича «ПОВСЯКДЕННЯ У ПРОСТОРІ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ: ТЕОРІЇ, ЕЛЕМЕНТИ ТА ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ»**, поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія і філософія історії.

Актуальну роль повсякденності відносно наукового знання підмітили ще Аркадій і Борис Стругацькі. Вони висловили думку про те, що час 10-15 років є важливим для кращого розуміння в загальній теорії відносності навіть будьяких школярів, аніж сучасних спеціалістів. «Для цього не треба розуміти, як відбувається викривлення простору-часу, необхідно тільки, щоб таке уявлення з дитинства увійшло в побут і стало звичним». Цей механізм, що схоплений відомими фантастами, відображений і в першому висновку дисертації: «Повсякдення – це управління невизначеністю життя за допомогою глузду. Людина у повсякденному житті керується звичками, нормами і правилами, які утворюють сферу об'єктивації (А. Геллер), а не власним розумінням ситуації» (с.26 автореферату, с. 371 основного тексту).

Представлена на захист дисертаційна робота Карівця Ігоря Володимировича «Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії: теорії, елементи та принципи дослідження» присвячена вирішенню актуальної соціально-філософської проблеми, а саме – концептуалізації дослідження феномену повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії. Вже постановка наукової проблеми, що заявлено у темі дисертації, визначає готовність автора розглянути багатоманіття як проявів повсякдення, так і філософських рефлексій, що їх відображують. Це здійснюється у послідовній структурі роботи, що має чотири співвідносні за обсягом розділи, і це свідчить про відсутність «структурної рихлості тексту» та цілісність логіки подачі матеріалу та висновків, що відображає «авторську нередукціоністську концепцію повсякдення як динамічної рівноваги життєсвіту в його полісуб'єктній соціальності» (с.5 автореферату, с. 16 основного тексту).

Актуальність теми безпосередньо пов'язана з потребами повсякденного життєустрою народу, що, як вірно відмічає автор, дисертаційної роботи знаходиться під «впливом соціокультурних, соціополітичних, економічних потрясінь, війни на сході України, на повсякденне життя, на повсякденні міжлюдські стосунки, є безсумнівним. Тому актуальною залишається необхідність дослідження повсякдення, яке зазнає цього впливу, з метою кращого розуміння того, куди прямує Україна, яке суспільство та яка держава постануть в ній у найближчому майбутньому» (с.1 автореферату, с. 4 основного тексту).

Дисертаційне дослідження відповідає спеціальності соціальна філософія та філософія історії, паспорту спеціальності 09.00.03. Також необхідно визначити, що феномену повсякденності торкається законодавець у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI (поточна редакція від 06.02.2015) у частині першій ст. 4. розглядається повсякденна практика, оцінка та діяльність у застосуванні принципів верховенства права та законності у адвокатській діяльності; Статут внутрішньої служби Збройних Сил України від 24.03.1999 № 548-XIV (поточна редакція від 19.07.2015) у Загальних положеннях п.5. внутрішня служба визначається як «система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини»; у Постанові Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11 «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» у п.12 йдеться про те, що необхідно для забезпечення управління у режимі повсякденного функціонування органами управління та силами цивільного захисту. Феномен повсякденності, його практика та організація повсякденного життя визначається державою в екстремальній та військовій діяльності, навіть у Академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Міністерства оборони України є кафедра управління повсякденною діяльністю військ та тилового забезпечення, тому актуальність теми дисертаційного дослідження визначена законодавчою та «силовою» практикою України. Дисертаційне

дослідження виконане на кафедрі філософії Національного університету «Львівська політехніка» у межах комплексної наукової теми кафедри «Зміна становища людини у сучасних цивілізаційних процесах: філософсько-методологічне дослідження» (Державний реєстраційний номер 012U000797).

Висновки докторської дисертації Карівця І.В. є продовженням наукового пошуку ще кандидатської дисертації на тему «Семантика трансцендентного в соціальному бутті людини» (Карівець І.В. Семантика трансцендентного в соціальному бутті людини: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / І.В. Карівець ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. — Л., 2005. — 17 с. — укр.), у якій вирішена науковозначуща проблема. **У докторській дисертації автор визначає інший об'єкт та предмет дослідження, що формує перспективу наукової української аутентичної школи дослідження повсякденності, з обрієм підготовки кандидатів та докторів наук у соціальній філософії повсякдення та дива. Об'єктом дослідження визначений феномен повсякдення, а предметом є теорії, елементи та принципи дослідження повсякдення (с. 4 автореферату, с. 12 основного тексту).**

Обґрунтованість наукових положень дисертації, їх достовірність ґрунтується на широкій джерельній базі дослідження 366 найменувань (94 джерела англійською, французькою, німецькою та польською мовами), має достатню апробацію (31 міжнародні, закордонні, всеукраїнські та інші конференції, конгреси, форуми, круглі столи та читання), основні положення та результати дослідження були викладені у 41 публікації, із них монографій – 2, в тому числі одноосібній – 1; статей у наукових фахових виданнях України – 20; статей у наукових періодичних виданнях іноземних держав – 3; статей у виданнях України, що входять до міжнародних наукометричних баз – 2; інших статей, в тому числі розділ в колективній монографії, – 3; тезах та матеріалах наукових конференцій – 12.

Відповідно до мети дисертаційного дослідження та поставлених наукових завдань автором впроваджується комплекс методологічних принципів, підходів та методів, що включає: принципи «включеності», цілісності,

компліментарності, модифікованого або поміркованого детермінізму (враховує функціональні залежності елементів повсякдення), єдності та взаємодії протилежностей (суб'єкта і об'єкта, «я» і «ти», «іншого» та «я», дивовижного та звичного тощо), розвитку/становлення; діалектично-критичний, трансцендентальний, феноменологічний, герменевтичний методи, а також метод деконструкції (с.4-5, 10-13 автореферату; с.12-15, 44-81 основного тексту).

Методологічно значущими для метатеоретичного соціально-філософського аналізу є висновки автора про «винайдення» повсякдення у ХХ столітті, доводиться неможливість його як сфери осмислення у міфологічному та релігійному світогляді, лише розчарування у абстрактній філософії та рафінованій раціональності дає поштовх для його осмислення як об'єктивованої сфери і в цьому висновку автор посилається та розвиває положення О. Монжена. Саме повсякденне мало становлення як поточне та поверхове життя, далеке від Буття, від Архе, від Логосу (у Геракліта, Парменіда, Сократа, Платона та Аристотеля), з переходом до усвідомлення його як конкретного в єдності з символічним та демаркацією від неповсякденного у релігійному світогляді. «З початком Нового часу ці традиційні норми життя були знищені, а праця набула фрагментарного характеру, водночас індивід ставав все більш і більш ізольованим та замкнутим на своєму Я. У добу модерну сімейне життя, життя в спільноті, праця і дозвілля відокремилися одне від одного. Як наслідок такого відокремлення щоденне життя стало дискретним» (с.37-38 основного тексту). Соціальна щоденна культура, починаючи з кінця ХІХ ст., зазнає незворотних змін: здійснюється перехід від суспільства, орієнтованого на виробництво, до суспільства, орієнтованого на споживання, в якому домінують бюрократичні установи і корпорації.

Позиція автора у найбільш загальному вигляді здійснюється у ствердженні положення про невідповідність стану бюрократії та очікування від неї суспільства, це власне і визначає проблемну ситуацію дисертаційного

дослідження. Низька ефективність функціонування наявних бюрократичних інститутів викликає негативне ставлення до них з боку українського суспільства, що призводить до ототожнення бюрократичного способу управління з його суттєвими недоліками, в першу чергу – з корупцією і бюрократизмом... Повсякдення є «вищою реальністю» (П. Бергер, Т. Лукман), бо його звички, які переходять у «закони», не підлягають сумніву і приймаються як «самі собою зрозумілі». Це досягається завдяки процесу, який називається об'єктивацією» (с.38 основного тексту). Повсякдення безпосередньо пов'язане з людським існуванням у світі. Тому тема повсякдення та людської екзистенції стає центральною для ХХ ст. Такі філософи як Е. Гусерль, М. Гайдегер, А. Шюц та інші відкрили повсякдення для філософсько-соціального аналізу і показали, що повсякдення – це «сцена нашого існування» (С.44 основного тексту).

Автор логічно обґрунтовує на основі невирішеної проблеми філософського усвідомлення повсякдення у постнекласичній раціональності принципи, підходи та методи та переходить до аналізу власне феномену та його структури. «А саме, виділені елементи повсякдення належать до його взаємопов'язаних рівнів: просторового (тіло, дім), часового (повторення), соціально-психологічного (звичка, я, інший, інші люди). Тому вони надають структурі повсякдення просторово-часово-соціально-психологічного характеру. Вона уможливорює виникнення повсякденного досвіду, що буде враховано під час' детального аналізу зазначених елементів. Структура повсякдення не задається, а вибудовується у процесі життя людини, як психофізичної, діяльної істоти» (с.14-17 автореферату, с.83-162 основного тексту). Виокремлення просторового, часового та соціально-психологічних рівнів надає необхідну філософську, обґрунтовану модель аналізу повсякденності, що є важливим концептуальним узагальненням у формуванні метатеорії автора та слугує важливим постструктуралістським ґрунтом для дослідження та когеренції для метатеоретичної компліментації теорій ігор,

фреймів та габітусів, у нестійкій синергетичній системі інтерсуб'єктних взаємодій. Це положення є одним з важливіших пунктів новизни.

Автором відрефлексовані трансцендентальні елементи повсякденного досвіду, до яких віднесені схеми інтерпретації/ сприйняття (А. Шюц, його учень М. Натансон), фрейми (І. Гофман), саму структуру повсякденного досвіду, габітус (П. Бурдьє), імпринти-програми (О. Гейнрот, К. Лоренц, Вілсон, Т. Лірі). Зроблено це ґрунтовно (С.25-28 автореферату, с.183- 211 основного тексту), в основному тексті з яскравими прикладами, які визначають життєвість тексту та незаспокоєність автора, що є характеристикою справжнього філософа.

Об'єктивність та достовірність дослідження визначена підходом автора, який не тільки характеризує та погоджує концептуально значущі елементи аналізу, але визначає негативну евристику відносно цих підходів. Це починається у параграфі 3.4. «Метафізичний вимір повсякдення» та відбувається у критичних підходах відносно концепції повсякденності, а саме у марксизмі, сюрреалізмі, ситуаціонізмі (параграф 3.5, з підпунктами, відбиваючими ці концепції) (с.27-30 автореферату, с.212-243 основного тексту). Автор в цьому критичному аналізі розглядає суттєві проблеми сучасного суспільства споживання, технологізації, індивідуалізації, масовизації, машинізації, віртуалізації та інших процесів у життєвому світі, розглядаються сюрреалізм, як повстання проти світу раціоналізації, та суспільство театру. Поступово автор аналізує сферу ситуацій, свободи людини, її вибору та втрат.

Не залишається поза увагою автора містично-релігійний досвід, який прийнято у методології науки розглядати як позанаукову сферу практики, до якої часто-густо, людина звертається у ситуаціях непевненості та невизначеності. Як тут не згадати відомого сходознавця Г. Померанця під час війни, коли він опинився на мінному полі та отримав перший досвід молитви, як тут не пригадати висловлювання українських бійців, які цінують дитячі листівки та символи домашньої повсякденності. Ці приклади свідчать про

евристичність дисертаційної роботи відносно різних сторін феномену повсякденності.

Для мене, як офіційного опонента, важливою є підтримка дослідження автора у філософії діалогу, у поверненні до втраченої Цілісності. Зараз ми всі, Україна в цілому та, мабуть, глобалізований світ потребуємо зцілення у людяності та єдності людства, яке автор зазначає теономно – «повернення до раю», «божественна цілісність Я-Ти». На мій погляд, у спробі автора зцілити повсякденність є звертання до притчової культури Сходу, що робиться протягом дисертації неодноразово, але концентровано у потойбіччі повсякденного досвіду, в інтуїціях та медитаціях Дж. Крішнамурті (с.30-31 автореферату, с.270-280 основного тексту).

Для сучасної української філософії, на мій погляд, значущим є висновок та пункт наукової новизни про те, що повсякдення, як цілісний феномен, є джерелом дива. Диво розглядається як здатність людини, що є відкритою для нового, дивитися оригінальним чином; диво, як нове, неповторне, невідоме, деконструє трансцендентальні межі повсякдення, які роблять його монотонним та повторюваним. Автор стверджує, «сучасна людина засновує своє життя на здоровому глузді, на думанні, тому вона втратила здатність дивуватися. Якщо вона втратила здатність дивуватися, то це означає, у свою чергу, що вона втратила здатність споглядати». На цій втраті ґрунтуються інші втрати, наприклад, радості «дії у спокої, та спокійної дії», етики ненасильства, уважне та обережне ставлення до життя та її паростків.

Автор обґрунтовано доводить думку, наводить різні посилання про досвід осмислення цілісності дива, як зустрічі з новим, що поступово «затягується» сферою об'єктивації. Світ дива повертає людину до Бога, до ейдосів, до чистого розуму, у живій конкретності (с.301-310 основного тексту), ексклюзивності-інклюзивності та синергійності суб'єкта (с.34-35 автореферату).

Вищезазначене дозволяє характеризувати дисертаційне дослідження Карівця І.В. як наукову, логічну та самостійну роботу, в якій є відповідність

дослідження меті дисертації, наукові завдання вирішені та обґрунтовані у основних висновках дисертації, які, у свою чергу, відбиті у положеннях наукової новизни, що винесені на захист. **Разом з тим, на нашу думку, дисертаційна робота, що розглядається, не позбавлена певних недоліків та дискусійних положень.**

По-перше, на наш погляд, дисертаційна робота потребує не комплексного, а системного дослідження оскільки багато підходів, використаних автором має не лише комплексний, операційно-пізнавальний характер, а тяжіє до цілісності та метасистемної холистичності, отже генетичний, структурний, функціональний аналіз є етапами системної методології, а синергетичний підхід досліджує невизначену, нестійку, нелінійну, динамічну, складну систему. До того ж, структурування цілісності методології має діалектичний підхід, який згадується автором у єдності діалектичних пар онтичного та онтологічного, суб'єкта та об'єкта, статичності та динаміки, повсякденності та дива, які ведуть до розвитку цілісного життя людини, та наводиться на с.78 дисертації як принцип єдності та взаємодії протилежностей, що дозволяє з'ясувати «драйвери розвитку» повсякденності. Автор пропонує діалектичний принцип єдності абстрактного (метатеоретичного) та конкретного (феноменального) у повсякденні, не називаючи цей принцип: «Авторську концепцію повсякдення створено на основі поєднання метатеоретичного дослідження повсякдення із конкретним феноменом повсякдення. Таке поєднання дозволяє водночас краще зрозуміти повсякдення як певну цілісну структуру і виявити його конкретні складові, без яких воно просто неможливе» (с.5 автореферату).

Ми підтримуємо авторську позицію про «багатовимірність та багатозаровість комплексного методологічного підходу с.82 дисертації, яка, на наш погляд, потребує сходження до системно-хोलістичного підходу. Це зауваження має дискусійно-перспективний характер відносно формування цілісної метатеорії повсякденності.

По-друге, у тексті дисертації автором зроблено дуже важливий аналіз «виникнення» повсякдення та його статусу у соціально-філософських дослідженнях, виокремлені етапи становлення філософської проблематики. На наш погляд, автореферат значно був би посилений, якщо б автор позначив ці етапи для кращого розуміння суттєвими зрушеннями становлення сфери повсякденного як поверхового, як відокремленого від символічного та неповсякденного, як дискретного, як екзистенційного та феноменологічного, як сфери об'єктивації. Це є у тексті дисертації, але рельєфно це відсутнє у авторефераті на с.9-10. Тому, на наш погляд, необхідні під час захисту визначення та позначення етапів «виникнення» повсякденності.

По-третє, в дисертаційній роботі не висвітленим залишилося співвідношення та демаркація концептів «свята», «дива», «вчинку» (якщо брати концептуальні надбання М. Бахтіна) та окремо «творчості» та «дива». На мій погляд, відповідь на це дискусійне питання спрямована на можливість автора уточнити деякі положення філософії творчості, у єдності цілісної повсякденності та суб'єктності діяльності.

По-четверте, на нашу думку, необхідним є авторське визначення перетворених та навіть спотворених форм повсякденності. Наприклад, перехід з однієї спотвореної форми повсякденності до іншої або застрявання у травматичному повсякденні та його культивування.

По-п'яте, у роботі заперечується редукція повсякденності до окремих сфер життєдіяльності, але визначення цілісності повсякдення, на наш погляд, може бути лише у цілісності життя, тому виникає питання про міру життя та міру смерті у повсякденні, їх стиснення та розвиток.

Проте висловлені зауваження суттєво не знижують загальної позитивної оцінки дослідження, а є резервом для подальших наукових розробок автора докторської дисертації.

У цілому дисертація Карівця І.В. «Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії: теорії, елементи та принципи дослідження» має авторську, логічно побудовану структуру, дослідження викладено послідовно,

мета та завдання роботи вирішені у комплексному метатеоретичному соціально-філософському дослідженні повсякдення, створює філософську перспективу формування української аутентичної холістичної школи дослідження повсякдення та дива. Зроблений філософський концептуальний дисертаційний аналіз визначає прогностичні можливості, оскільки, коли інерційний шлях розвитку України тяжіє до кризи, оптимістичним залишається несподіваний сценарій дива, що ґрунтується на цілісності повсякдення та визначає якісний стрибок до нової міри життя суспільства.

Автореферат, в цілому, відображає основні висновки дисертаційної роботи.

Дисертація Карівця Ігоря Володимировича «Повсякдення у просторі соціально-філософської рефлексії: теорії, елементи та принципи дослідження» виконана на високому філософському рівні, є завершеним, цілісним, самостійним, авторським дослідженням, відповідає спеціальності та вимогам Міністерства освіти і науки України щодо присудження наукових ступенів, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент,
декан факультету соціології та
управління Запорізького
національного університету
доктор філософських наук, професор

М. А. Лепський

